

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

آزادی انسان از منظر کلام اسلامی

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین دکتر عبدالحسین خسرو پناه

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین آقای محمدحسن قدردان قراملکی

دانش پژوه:

بومانعلی جعفری

سال ۱۳۸۳

کتابخانه نه جامع
جامعة العلوم
مهاومت بازو من
مرکز جهانی علوم اسلامی

۱۳۸۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

رهبر و پیشوای عدالت گستر منجی عالم بشریت منصوب
ذات احدیت موعود منتظر حضرت صاحب العصر و
الزمان (عج) روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفداء.
ما همه سربازیم و در قرارگاه او با بودجه او تعلیم و تربیت
می شویم. رد و قبول ما به دست اوست. پس نامه پایانی هم به

او تقدیم باد!

تقدیر و تشکر:

از آنجایی که تا هنوز به طور رسمی قلم در دست نگرفته بودم، یقیناً این رساله دارای عیوب و نقایصی خواهد بود. اما لازم است از مسئولان محترم امور پایان نامه مرکز جهانی علوم اسلامی و مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی، که این زمینه را برای اینجانب و ده‌ها طلبه مثل من فراهم نمودند تا دست به قلم شویم و با شیوه‌های تحقیق و پژوهش آشنا گردیم، تقدیر و تشکر نمایم.

و همچنین از اساتید محترم گروه فلسفه و کلام و اساتید محترم راهنما و مشاور جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای دکتر عبدالحسین خسروپناه و حجة الاسلام و المسلمین محمد حسن قدردان قراملکی و از برادر عزیزم آقای علی امیری که از راهنمایی‌های اولیه ایشان استفاده نمودم و نیز همسر گرامیم که در این تحقیق نقش داشتند و از برادر عزیزم جناب آقای عرفانی که مسئولیت تایپ این تحقیق را به عهده داشته‌اند سپاسگزاری و قدردانی می‌شود و از پیشگاه خداوند برای این عزیزان اجر و توفیق مسئلت دارم.

چکیده:

تحقیق حاضر در صدد تبیین آزادی انسان از منظر کلام اسلامی است. و هدف اساسی این تحقیق آشکار سازی نسبت شریعت اسلام و آزادی و پاسخگویی به شبهاتی است که به بهانه آزادی ارزشهای معقول انسانها را نادیده می‌گیرند و از این راه جوامع اسلامی را مورد تهاجم قرار می‌دهند. این تحقیق شامل چهار بخش می‌باشد که در بخش اول آن ضمن دو فصل به تعریف مفاهیم و تاریخچه و پیشینه بحث پرداخته شده و در بخش دوم طی سه فصل اقسام آزادی، ارزش و منشأ آن بیان گردیده است و در فصل اول آن به این نتیجه می‌رسد، که آزادی به طور کلی دارای اقسامی از این قرار می‌باشد:

۱- تکوینی ۲- تشریحی که خود دارای شش قسم می‌باشد: ۱- اخلاقی ۲- فردی ۳- معنوی ۴- حقوقی ۵- اقتصادی ۶- سیاسی. و در فصل دوم آن به این نتیجه می‌رسد که آزادی ارزش ذاتی ندارد بلکه وسیله است.

در فصل سوم نتیجه می‌گیرد که منشأ آزادی تکوینی اراده انسان و منشأ آزادی تشریحی استعدادها و مترقی او می‌باشد. و ملاک آزادی شریعت است.

در بخش سوم طی دو فصل آزادی‌های تکوینی و تشریحی مورد بررسی قرار گرفته است که در فصل اول آن به این نتیجه می‌رسد که گرچه انسان دارای وجود محدود می‌باشد و نسبت به علل و اسباب تکوینی فاقد اختیار است و بدون اراده به دنیا آمده است، اما خداوند او را در صدور افعال موجودی مختار آفریده است.

در فصل دوم به این نتیجه دست می‌یابد که خداوند برای تنظیم حیات انسان قانون وضع نموده است که از آن به شریعت تعبیر می‌شود که آزادیهای انسان را به منظور رسیدن او به سعادت، محدود می‌سازد.

در بخش چهارم ضمن چهار فصل به تبیین آزادیهای فردی و اجتماعی پرداخته شده و

در فصل اول آن آزادیهای فردی را مطرح نموده و نتیجه می‌گیرد که خداوند در دایره‌ی زندگی شخصی افراد، آزادیهای را به رسمیت می‌شناسد، از قبیل: آزادی حق حیات، آزادی مسکن، آزادی اقامت و رفت و آمد، آزادی مشاغل، آزادی مالکیت و فعالیت‌های اقتصادی، آزادی انتخاب همسر و آزادی پوشش و حجاب.

در فصل دوم به آزادی معنوی پرداخته شده و این آزادی ارزشمندتر و بالاتر از آزادی جسم و تن و زیر بنای آزادی اجتماعی دانسته شده.

در فصل سوم آزادی حقوقی بیان گردیده و به این نتیجه می‌رسد که اسلام برای انسان در زمینه‌های عقیده، بیان، مطبوعات، آموزش و پرورش و... آزادیهای را در چارچوب قوانین الهی به رسمیت می‌شناسد.

در فصل چهارم، به آزادی اقتصادی پرداخته شده و اسلام را دارای مکتب اقتصادی کاملی می‌داند که ضامن رفع نیازمندیها و سعادت بشر است.

در فصل پنجم، آزادیهای سیاسی بررسی گردیده و به این نتیجه می‌رسد: ۱- مشروعیت حکومت اسلامی و رهبری آن از آن خداوند می‌باشد و مردم در مقبولیت و حاکمیت آن در چارچوب شرع نقش دارند. ۲- مردم می‌توانند مسئولان حکومتی را مورد انتقاد قرار داده استیضاح و در صورت لزوم عزل نمایند. ۳- مخالفان در حکومت اسلامی مادامی که دست به توطئه نزده‌اند از آزادی برخوردارند.

در پایان به این نتیجه نهایی می‌رسد که انسان آزادی مطلق ندارد زیرا آزادی و رهایی بدون حد و مرز با اهداف آفرینش، عبودیت و محدودیت وجودی او در تضاد است. بنابراین این نمی‌توان تمام ارزشهای اخلاقی و معنوی انسان را فدای آن نمود.

فهرست اجمالی

بخش اول کلیات

فصل اول: تعریف مفاهیم

فصل دوم: تاریخچه مسأله

بخش دوم: اقسام و ارزش آزادی

فصل اول: اقسام آزادی

فصل دوم: ارزش آزادی

فصل سوم: منشأ آزادی

بخش سوم: قلمرو آزادی تکوینی و تشریحی

فصل اول: قلمرو آزادی تکوینی

فصل دوم: قلمرو آزادی تشریحی

بخش چهارم: قلمرو آزادی فردی و اجتماعی

فصل اول: قلمرو آزادی فردی

فصل دوم: قلمرو آزادی معنوی

فصل سوم: قلمرو آزادی حقوقی

فصل چهارم: قلمرو آزادی اقتصادی

فصل پنجم: قلمرو آزادی سیاسی

فهرست تفصیلی

۴	تقدیر و تشکر:
۵	چکیده:
۱	مقدمه:
۱	ضرورت و اهمیت مسأله
۱	هدف مسأله
۲	پرسش‌های اصلی و فرعی
۲	فرضیه اصلی
۲	روش تحقیق
۳	محدودیت‌ها

بخش اول: کلیات

۵	فصل اول: تعریف مفاهیم
۶	۱- آزادی:
۶	۲- انسان:
۷	انسان از نظر اسلام
۱۲	۳- کلام اسلامی
۱۲	الف - کلام در لغت:
۱۳	ب - کلام در نزد علمای اسلامی
۱۴	تعریف مختار:
۱۴	کلام جدید:
۱۵	رابطه مسأله اصلی رساله با کلام سنتی و کلام جدید:
۱۶	۴- دین:

۱۶	الف - دین در لغت:
۱۷	ب - دین در اصطلاح:
۱۹	دین حق و دین باطل
۲۳	فصل دوم: تاریخچه مسأله
۲۴	الف - تاریخچه آزادی تکوینی
۲۹	ب - تاریخچه آزادیهای سیاسی و اجتماعی
۳۱	برداشت فارابی از آزادی
۳۲	برداشت خواجه نصیرالدین طوسی از آزادی
۳۳	آزادی در آراء علامه طباطبایی
۳۴	آزادی در آراء شهید مطهری
۳۴	آزادی در آراء علامه محمد تقی جعفری
۳۶	آزادی در آراء علامه محمد تقی مصباح یزدی

بخش دوم: اقسام و ارزش آزادی

۳۹	فصل اول: اقسام آزادی
۴۰	مقدمه:
۴۰	الف - آزادی فلسفی - تکوینی و اقسام آن
۴۰	۱ - آزادی در اصل خلقت و وجود:
۴۱	۲ - آزادی در اعمال و رفتار، گفتار و کردار:
۴۱	ب - آزادی تشریحی و اقسام آن:
۴۲	۱ - آزادی اخلاقی:
۴۲	۲ - آزادی فردی:
۴۳	۳ - آزادی اجتماعی و اقسام آن:
۴۳	۱ - ۳ - آزادی حقوقی:
۴۴	۲ - ۳ - آزادی اقتصادی:

۴۵	۳-۳- آزادی سیاسی:
۴۶	فصل دوم: ارزش آزادی.
۴۷	واژه آزادی در قرآن کریم و روایات
۴۸	نکات قابل تأمل در ارزش آزادی:
۴۸	۱- آزادی و استعدادهاى دیگر
۴۹	۲- آزادی بر محور عقلانیت
۵۰	۳- آزادی و مسئولیت
۵۰	۴- آزادی طریقت نه موضوعیت
۵۲	۵- محدودیت آزادی
۵۳	ارزش آزادی از نگاه استاد مطهری
۵۳	آزادی مافوق حدّ حیوانیت و مادیات
۵۴	درجه ارزشی آزادی
۵۵	آنچه که ارزش ذاتی دارد.
۵۷	فصل سوم: ملاک و منشأ آزادی
۵۸	گفتار اول: ملاک آزادی
۶۲	گفتار دوم: منشأ آزادی
۶۲	مقدمات فعل اختیاری
۶۳	جمع بین دو نظر در منشأ آزادی
۶۴	محدوده آزادی
۶۵	دموکراسی اسلامی
۶۶	خلاصه مطلب:
	بخش سوم: قلمرو آزادی تکوینی و تشریحی
۶۸	فصل اول: قلمرو آزادی تکوینی
۶۹	مقدمه

۷۰ مکاتب سه گانه جبر، تفویض و بین الامرین
۷۳ ادله جبریون
۷۳ ۱- توحید در خالقیت
۷۴ پاسخ دلیل اول
۷۵ ۲- علم پیشین خدا
۷۵ پاسخ دلیل دوم
۷۷ ۳- اراده پیشین و گسترده خدا
۷۸ پاسخ دلیل سوم
۷۸ ۴- تقدیر و سرنوشت
۷۹ پاسخ دلیل چهارم
۸۱ ۵- آیات هدایت و ضلالت
۸۱ پاسخ دلیل پنجم
۸۲ وجوه چهارگانه اضلال:
۸۵ ادله مفوضه
۸۵ الف - ادله عقلی
۸۵ وابستگی کارهای انسان به دواعی و اراده او
۸۶ نقد و بررسی
۸۷ ۲- تکالیف شرعی و مسئولیت انسان
۸۷ ۳- ستایش و نکوهش بر کارهای انسان
۸۸ پاسخ استدلال دوم و سوم:
۸۹ ب - ادله نقلی (استدلال به آیات قرآن)
۹۰ پاسخ استدلال به آیات قرآن
۹۱ تفویض ناسازگار با اصل توحید
۹۱ راه میان جبر و تفویض (امر بین امرین)

۹۲	ادله امر بین الامرین
۹۵	تکمله:
۹۶	غرض از طرح این فصل
۹۷	فصل دوم: قلمرو آزادی تشریحی
۹۸	مقدمه:
۹۹	آزادی در برابر ممنوعان
۱۰۰	آزادی در برابر قوانین آفرینش
۱۰۲	آزادی در جامعه و جهات محدود کننده آن
۱۰۲	جهت اول:
۱۰۲	جهت دوم:
۱۰۴	چکیده مطلب:
۱۰۵	آزادی در برابر خالق آفرینش
۱۰۸	احکام پنجگانه و آزادی انسان
بخش چهارم: قلمرو آزادی فردی و اجتماعی	
۱۱۰	فصل اول: قلمرو آزادی فردی
۱۱۱	آزادی‌های فردی
۱۱۱	آزادی حق حیات
۱۱۹	محدودیت‌های آزادی حق حیات
۱۱۹	آزادی اقامت و ایاب و ذهاب
۱۲۳	محدودیت آزادی اقامت و رفت و آمد
۱۲۴	حبس، توقیف و تبعید
۱۲۶	آزادی مسکن
۱۳۰	آزادی کسب و پیشه (آزادی مشاغل)
۱۳۵	محدودیت آزادی کسب و درآمد

۱۳۵	آزادی قرار دادها
۱۳۸	آزادی حق مالکیت
۱۴۰	محدودیت آزادی مالکیت
۱۴۳	مالکیت معنوی
۱۴۶	آزادی انتخاب همسر:
۱۴۶	شوهر دادن قبل از تولد
۱۴۷	معاوضه دختران یا خواهران
۱۴۸	اختیار و اذن پدر
۱۴۸	مسأله اجازه پدر
۱۵۳	آزادی پوشش و حجاب
۱۵۳	حجاب در لغت:
۱۵۴	تاریخچه حجاب
۱۵۸	فلسفه پوشش در اسلام
۱۶۰	۱- آرامش روانی
۱۶۱	۲- استحکام پیوند خانوادگی
۱۶۲	۳- استواری اجتماع
۱۶۳	۴- ارزش و احترام زن
۱۶۳	نگاهی به آیات حجاب
۱۶۹	ناسازگاری حجاب با آزادی
۱۷۱	فصل دوم: قلمرو آزادی معنوی
۱۷۲	مقدمه
۱۷۲	آزادی معنوی
۱۷۴	بردگی جسم و روح:
۱۷۶	ضرورت آزادی معنوی

۱۷۸	آثار سوء سلب آزادی معنوی
۱۷۹	تقوی و آزادی
۱۸۱	آزادی فلسفه زهد
۱۸۴	آزادی و عبودیت
۱۸۶	رابطه آزادی معنوی و اجتماعی
۱۹۰	خلاصه مطلب
۱۹۲	فصل سوم: قلمرو آزادی حقوقی
۱۹۳	رابطه آزادی حقوقی و تکوینی
۱۹۵	اقسام آزادی حقوقی
۱۹۶	۱- آزادی عقیده
۱۹۶	الف- آزادی انتخاب عقیده
۱۹۶	اکراه ناپذیری ایمان
۱۹۹	نقد و بررسی:
۲۰۱	شخصی بودن ایمان
۲۰۱	مراحل انتخاب ایمان:
۲۰۱	۱- اختیار انسان بر ایمان
۲۰۲	۲- تکلیف انسان بر ایمان:
۲۰۳	۳- رسالت تبلیغ ایمان:
۲۰۶	ب. آزادی اظهار عقیده:
۲۰۸	محدودیت‌های اظهار عقیده:
۲۰۸	۱- ارتداد
۲۰۹	الف- گرایش سیاسی
۲۱۰	ب- گرایش اجتماعی
۲۱۱	ج- گرایش فردی

۲۱۳	۲- مبارزه با عقاید موهوم
۲۱۴	روش مبارزه:
۲۱۵	۱- مبارزه تبلیغی
۲۱۷	۲- پیکار برای آزادی اندیشه
۲۱۹	ج- آزادی تبلیغ عقیده:
۲۲۰	تفاوت آزادی عقیده و اندیشه
۲۲۵	موانع تفکر و اندیشه:
۲۲۵	الف- جهل و نا آگاهی:
۲۲۵	ب- هوای نفس:
۲۲۶	۲. آزادی بیان:
۲۲۷	آزادی بیان از دیدگاه اسلام
۲۲۸	سیره معصومین (ع) در آزادی بیان
۲۳۰	۳. آزادی مطبوعات
۲۳۱	تعریف مطبوعات:
۲۳۲	جایگاه و نقش مطبوعات
۲۳۳	محدوده آزادی مطبوعات
۲۳۴	۴. آزادی احزاب
۲۳۶	۵. آزادی آموزش و پرورش
۲۴۰	فصل چهارم: قلمرو آزادی اقتصادی
۲۴۱	مقدمه:
۲۴۴	آزادی اقتصادی
۲۴۵	چارچوب آزادی اقتصادی
۲۴۸	مبحث اول: آزادی در عرصه تولید
۲۴۸	اهداف تولید

۲۴۸	عوامل تولید:
۲۴۸	الف. منابع خدادادی
۲۴۹	ب. نیروی انسانی
۲۵۰	ج. سرمایه
۲۵۲	اقسام تولید
۲۵۳	محدودیت‌های تولید
۲۵۳	تولیدات واجب
۲۵۴	تولیدات حرام
۲۵۶	مبحث دوم: آزادی در عرصه توزیع
۲۵۹	محدودیت‌های توزیع
۲۶۱	نگاهی کلی به توزیع
۲۶۲	مبحث سوم: آزادی در عرصه مصرف
۲۶۳	هدایت‌ها و کنترل‌ها
۲۶۴	دستورات اثباتی
۲۶۴	الف. مصارف لازم
۲۶۵	ب. مصارف راجح:
۲۶۸	دستورات سلبی
۲۶۹	الف. مصارف حرام
۲۷۵	ب. مصارف مرجوح (مکروه)
۲۷۷	خلاصه مطلب:
۲۷۸	فصل پنجم: قلمرو آزادی سیاسی
۲۷۹	آزادی سیاسی
۲۷۹	مصادیق آزادی سیاسی:
۲۸۱	یکم: آزادی انتخاب حکومت و رهبر

۲۸۲	الف - ادله نقلی
۲۸۲	الف/۱ - انسان خلیفه خدا
۲۸۳	الف/۲ - عدالت
۲۸۴	الف/۳ - نهی از استکبار
۲۸۵	الف/۴ - حکومت امانت الهی
۲۸۷	الف/۵ - بیعت
۲۸۸	ارکان بیعت
۲۸۹	شرایط بیعت:
۲۸۹	۱- اختیاری بودن
۲۹۱	۲- بلوغ بیعت کننده
۲۹۲	۳- رضایت الهی نسبت به بیعت شونده
۲۹۳	۴- مجاز و مقدور بودن موضوع بیعت
۲۹۴	حکم بیعت:
۲۹۴	۱- حکم تکلیفی - اخلاقی بیعت
۲۹۵	۲- حکم وضعی - حقوقی بیعت:
۲۹۷	خلاصه مطلب:
۲۹۷	ب- دلیل عقلی:
۲۹۹	دوم: آزادی و نقش مردم در حکومت اسلامی
۳۰۰	ادله نقش مردم در مقبولیت حاکمیت
۳۰۱	۱- اصل شورا
۳۰۲	۲- ولایت مؤمنان
۳۰۳	۳- جامعه مسئول تشکیل حکومت و صیانت از آن
۳۰۳	۴- جامعه مخاطب و مجری احکام اجتماعی دین
۳۰۴	۵- دین امانت الهی بر عهده مردم

۳۰۷ سوّم: آزادی انتقاد
۳۱۰ سیره عملی معصومان(ع):
۳۱۱ آزادی انتقاد در حکومت علوی
۳۱۱ ۱. آزادی انتقاد از دیدگاه نظری
۳۱۲ ۲. آزادی انتقاد از دیدگاه عملی
۳۱۳ محدوده آزادی انتقاد
۳۱۵ چهارم: آزادی استیضاح
۳۱۸ پنجم: آزادی مخالفان
۳۲۰ خلاصه مطلب
۳۲۲ نتیجه گیری:
۳۲۸ فهرست منابع

مقدمه:

ضرورت و اهمیت مسأله

بحث در مورد آزادی گرچه از قرن دوم هجری شروع می‌شود، اما ریشه‌های آن به آغاز خلقت بشر بر می‌گردد، و لکن با ظهور و بروز گروهک‌های متعصب مذهبی که آزادی‌های مشروع انسان‌ها را از آنها می‌گیرند و همچنین به وجود آمدن قدرت‌های استکباری و استعمارگر که با سوء استفاده از نام زیبا و دلپذیر آزادی تهاجمات گسترده فرهنگی، مذهبی و... را متوجه جامعه مسلمانان نموده و انواع اباحیگری را در میان مسلمین ترویج می‌کنند بحث در مورد آزادی و حدود آن رونق تازه‌ای به خود گرفته است و هرچند تاکنون در این زمینه سخنان زیادی رفته‌اند و تألیفات زیادی صورت گرفته است؛ اما جای بحث از آزادی با این عنوان (آزادی انسان از منظر کلام اسلامی)، خالی به نظر می‌رسد و از آنجایی که اکثر شبهاتی که متوجه دنیای اسلام می‌شود از راه اعتقادی - کلامی می‌باشد می‌طلبد که برای مقابله با این تهاجمات و دفاع از دین و مذهب آزادی معقول و مورد تأیید اسلام را با توجه به نظریات آن دسته از متکلمان مسلمان که از اختیار آدمی دفاع کرده است مورد تحقیق و پژوهش قرار بدهیم.

هدف مسأله

هدف از این مسأله آشکارسازی نسبت شریعت اسلام و آزادی و پاسخگویی به شبهاتی است که به بهانه آزادی ارزشهای معقول انسان‌ها را نادیده می‌گیرند و از این راه جوامع اسلامی را مورد تهاجم‌های گوناگون و متعدد قرار می‌دهند.

پرسش‌های اصلی و فرعی

پرسش اصلی این است که آزادی انسان در نزد متکلمین اسلامی چه جایگاهی دارد؟ و ما در این تحقیق در صدد پاسخگویی به پرسش‌های ذیل می‌باشیم:

- ۱- آیا انسان تکویناً از آزادی مطلق برخوردار است یا مجبور می‌باشد و یا هیچ کدام؟
- ۲- بر فرض که انسان از نظر تکوینی دارای آزادی باشد آیا شریعت این آزادی را محدود می‌کند یا خیر؟ به عبارت دیگر، شریعت چه آزادی‌هایی را برای انسان به رسمیت می‌شناسد؟
- ۳- اگر شریعت برای انسان آزادی‌هایی را به رسمیت می‌شناسد قلمرو این آزادی‌ها در عرصه زندگی فردی و اجتماعی (حقوقی، اقتصادی و سیاسی) و معنوی انسان‌ها تا کجاست؟
- ۴- ملاک و منشأ آزادی چیست؟

فرضیه اصلی

انسان گرچه تکویناً در صدور افعال دارای اراده آزاد و اختیار می‌باشد. اما این آزادی تکوینی با تشریح محدود می‌شود و این محدودیت معطوف به یک هدف است و آن هدف سعادت فردی و اجتماعی انسان می‌باشد.

روش تحقیق

روش این تحقیق کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای به سبک عقلی و نقلی می‌باشد؛ که با استفاده از استدلال‌های عقلی و کمک گرفتن از آیات و روایات و بهره گرفتن از کتابخانه‌ها و رایانه‌ها، روزنامه‌ها و مجلات و هدایت و راهنمایی افراد آگاه نسبت به موضوع به بررسی مسائل پرداخته شده است.